

Korzenie słoweńskiego strukturalizmu: od Plečnika do Ravnikara. Stulecie Lublańskiej Szkoły Architektury

The Roots of Slovenian Strucuralism: From Plečnik to Ravnikar and Beyond. Centenary of the Ljubljana School of Architecture

Nataša Koselj
 DOCOMOMO Slovenia
 DOCOMOMO Slovenia

1. Wstęp

Inspiracją tego artykułu było pytanie zadane przez profesora Huberta Jana Henketa, założyciela Docomomo International, gdy podczas swojej pierwszej wizyty w Lublanie w 2016 roku i po przejściu przez Plac Republiki oraz Centrum Cankara zapytał, czy Edward Ravnikar - autor obu tych zaprojektowanych w latach sześćdziesiątych XX wieku realizacji - był członkiem Zespołu X? Architekt i profesor Edward Ravnikar nigdy nie był członkiem Zespołu X, ale w rzeczywistości jego sposób myślenia, pisanie i całe podejście do architektury było najbliższe strukturalizmowi. Był uczniem Jože Plečnika w Lublanie, a pod koniec lat trzydzie-

stych XX wieku pracował przez trzy miesiące w Paryżu dla Le Corbusiera. W jednym ze swoich niepublikowanych pamiętników z końca lat sześćdziesiątych zeszłego wieku pisze o *racjonalnej demystyfikacji*, która została wprowadzona do architektury wraz z koncepcją czasu. Gdy weźmiemy pod uwagę czwarty wymiar - czas - uprzednio całościowa i statyczna perspektywa rozpada się na wiele widoków-sekwencji, które mają przynieść dokładniejsze informacje o przestrzeni. To zrozumienie połączenia czasoprzestrzennego pojawiło się w architekturze na początku XX wieku za pośrednictwem kubizmu i Le Corbusiera, ale stało się bardziej wyrafinowane w okresie powojennym, doda-

1. Lublana, Plac Republiki i Centrum Cankara, arch. Edvard Ravnikar, 1960-1980 (fot. Damjan Gale, archiwum prywatne N. Koselj)

1. Ljubljana, Republic Square and Cankar Centre, arch. Edvard Ravnikar, 1960-1980 (photo Damjan Gale, Nataša Koselj's private archive)

1a. Lublana, wewnątrz Centrum Cankara przed renowacją, arch. Edvard Ravnikar, 1960–1980 (fot. Damjan Gale, archiwum prywatne N. Koselj)

1a. Ljubljana, Cankar Centre interior before renovation, arch. Edvard Ravnikar, 1960–1980 (source: Nataša Koselj's personal archive, photo: Damjan Gale)

jąc myślenie systemowe oraz historyczne, antropologiczne i społeczne rozumienie architektury, szczególnie przez Aldo van Eycka i architektów z Zespołu X. W artykule Ravnikara zatytułowanym *Valentine i powstanie jego świata*, a poświęconym Le Corbusierowi, architekt pisze: „Różnice między klasycznym a nowoczesnym podejściem w architekturze to różnice w poglądzie na przestrzenną sieć strukturalną i wypełnianie jej budynkami, zgodnie ze starym klasycznym podejściem, oraz poszukiwanie specyficznych nowych komponentów oraz związków między nimi w nowoczesnym podejściu.”¹

2. Lublańska Szkoła Architektury i Bauhaus

Oprócz wpływów wewnętrznych, słoweńską architekturę XX wieku najsilniej cechują inspiracje niemieckie i francuskie. Punktem wyjścia był bez wątpienia Wiedeń, w którym studiowali Jože Plečnik, Max Fabiani i Ivan Vurnik. Chociaż wcześniej przez krótki czas, działał w Słowenii uniwersytet (1810, *Écoles centrales*), to pierwszy stały słoweński uniwersytet powstał dopiero w 1919 r. Szkoła architektury w Lublanie została założona w 1920 r., głównie dzięki staraniom Iwana Vurnika.

Po zakończeniu pracy dydaktycznej w Praskiej Szkole Rzemiosł Artystycznych, Plečnik zorganizował swoją grupę seminaryjną na Uniwersytecie w Lublanie w 1921 roku. Jego szkoła opierała się na średnio-wiecznej tradycji relacji mistrz-uczeń i teorii rozwoju poprzez rzemiosło Schinkla-Sempera-Wagnera. Z tych tradycji wywodzi się „zasada ubierania budyn-

ku” (*Bekleidungsprinzip*) Plečnika². Uczniowie Plečnika również niezależnie zapoznali się z książką Choisy’ego *Histoire de l’architecture*, która wyjaśnia rozwój formy poprzez rozwój techniki. Po przybyciu na uniwersytet po drugiej wojnie światowej, w 1946 roku, Edvard Ravnikar, który wówczas już był doświadczonym architektem, udoskonalili tradycję Plečnika, wprowadzając wpływy francuskie. Zachował tryb pracy w stylu seminarium Plečnika, jego traktowanie detalu i fasady, dbałość o rysunek i prezentację oraz wrażliwość na kontekst lokalny. Ale wpływ Le Corbusiera widać w sposobie traktowania koncepcji przestrzennych, odsłoniętej konstrukcji żelbetowej, a przede wszystkim w rozumieniu ducha czasów i nowej roli społecznej architekta. Metoda nauczania Ravnikara opierała się na rozważaniach naukowych, eksperymentach, analizie i syntezie. Metodę tę wprowadził także CIAM (Międzynarodowy Kongres Architektury Nowoczesnej)³.

W roku 1951, podczas VIII CIAM w Hoddesdon w Anglii, Walter Gropius zasugerował, że atmosfera sprzyjająca nauce powinna dać pole do badań i eksperymentów. Jego zdaniem, najbardziej udany wstępny kurs integracji sztuki i nauki powinien być wspólny dla artystów, architektów i inżynierów. W 1960 roku Edvard Ravnikar napisał artykuł o reformie studiów architektonicznych w Szkole Architektury w Lublanie⁴, w którym sugeruje, że studenci powinni mieć większą wiedzę na temat technik budowlanych, a także umieć przeprowadzić socjologiczną, ekonomiczną i funkcjonalną analizę planów budowy oraz przedstawić artystyczne i historyczne poglądy na kwestie estetyczne.

Mimo że w szkole Bauhausu był tylko jeden słoweński uczeń, konstruktywista August Černigoj, Edvard Ravnikar, wykorzystując idee Bauhausu, Maxa Billa⁵, CIAM-u oraz opierając się na własnym doświadczeniu pedagogicznym, w 1960 roku utworzył w Szkole Architektury w Lublanie nowy kurs, który został nazwany „B-smer” („droga-B”). Główną ideą Ravnikara było przekształcenie tradycyjnej kultury słoweńskiej sztuki i rzemiosła, promowanej przez Plečnika, we wzornictwo przemysłowe; ideę tę wyjaśnił już w swoim artykule *Jože Plečnik in sodobna slovenska arhitektura*⁶ [Jože Plečnik i najnowsza architektura słoweńska], napisanym w 1952 roku z okazji 80. urodzin Plečnika.

W ramach „drogi-B” istniała szeroka współpraca i wiele eksperymentów z materiałami i strukturą. Jednym z najbardziej charakterystycznych zadań było pofałdowanie papieru, które było pierwszym materialnym wyrazem słoweńskiego strukturalizmu. France Ivanšek zaprosił szwedzkich architektów na wykład o szwedzkim kole kolorów. Branko Rudolf wykładał

2. Prelovšek Damjan, *Jože Plečnik: dunajski čas (1892-1911)* / *Jože Plečnik: Vienna time (1892-1911)*, rozprawa doktorska, Ljubljana 1977.

3. Ivanšek France, *VIII CIAM – O vzgoji arhitektov / VIII CIAM – On the education of architects*, „Arhitekt”, nr 11, 1954.

4. Ravnikar Edvard, *O reformi študija arhitekture na ljubljanski šoli za arhitekturo / On the reform of the study of architecture at the Ljubljana School of Architecture*, „Arhitekt”, nr 1, 1960, s. 25.

5. Bill Max, *Osnova in cilj estetike v stoletju strojev. Visoka šola za oblikovanje v Umu / The basis and goal of aesthetics in the century of machines. Ulm College of Design*, „Arhitekt”, nr 14, 1954, s. 20-23.

6. Ravnikar Edvard, *Jože Plečnik in sodobna slovenska arhitektura / Jože Plečnik and contemporary Slovenian architecture*, „Arhitekt” nr 2, 1952, s. 1-3.

1. Ravnikar Edvard, *Valentin in nastanek njegovega sveta / Valentine and the creation of his world*, „AB”, nr 117/118, 1993, s. 16-21.

2. Lublana, Ogród Feranta, arch. Edvard Ravnikar, 1964-75 (fot. Damjan Gale, archiwum prywatne N. Koselj)

2. Ljubljana, Ferant Gardens, arch. Edvard Ravnikar, 1964-75 (photo Damjan Gale, Nataša Koselj's private archive)

historię kultury. Obok Ravnikara uczyli tam architekci tacy jak Grega Košak, Majda Dobravec, Jože Brumen, Svetozar Križaj, Vladimir Braco Mušič, Anton Bitenc i Niko Kralj. Z tej szkoły wyszli także pierwsi słoweńscy projektanci przemysłowi, tacy jak Saša J. Mächtig, autor kiosku K67⁷.

3. Lublana Ravnikara i problemy odsłoniętego betonu

Współczesne centrum Lublany tworzą trzy wielkie dzieła Edwarda Ravnikara - Plac Republiki, Centrum Cankara oraz Ogrody Feranta, wszystkie zbudowane w latach 1960–1985. Stanowią one największe osiągnięcie architektoniczne Ravnikara i zarazem słoweńskiego strukturalizmu (il. 1, 1a i 2). Znajdują się w bardzo bogatym historycznie i archeologicznie miejscu, w którym kiedyś położone było rzymskie miasto Emona. Ravnikar, opisując w 1976 r.⁸ Plac Republiki napisał, że musimy postrzegać miasto jako proces w przestrzeni i czasie, nie tylko jako statyczny widok, oraz poszukiwać czegoś takiego jak antropologia przestrzeni. Było to bardzo zbliżone do ówczesnych idei Zespołu X.

Architektura Ravnikara to architektura linii ukośnej. Typowe jej cechy to eksploracja przestrzeni (zwykle poszerza pole zadania i zajmował się budynkami lub fragmentami miasta w ich szerszym kontekście przestrzennym i czasowym); wystające narożniki (narożnik Ravnikara to róg eksploratora, który nie zatrzymuje się, ale szuka dalej, jest punktem doświadczenia, głębokiej i znaczącej osobistej

7. Kiosk K67 to słynny projekt Saši J. Mächtiga, wyprodukowany w Imgradzie w Ljutomer. Zaprojektowano go jako modułowy system z tworzywa sztucznego, który może być zestawiony na różne sposoby i spełnia różne funkcje. Był używany głównie do sprzedaży gazet.

8. Ravnikar Edvard, *Trg revolucije 1961-76 / Revolution Square 1961-76*, IZTR [Investment Company for Building of the Revolution Square], Ljubljana 1976, s. 1-16.

3. Lublana, dzielnica Ruski Tzar, arch. Vladimir Braco Mušič, 1967-72 (fot. Vladimir Braco Mušič, archiwum prywatne N. Koselj)

3. Ljubljana, Ruski Tzar neighborhood, arch. Vladimir Braco Mušič, 1967-72 (photo Vladimir Braco Mušič, Nataša Koselj's private archive)

poetyki odzwierciedlającej osobowość Ravnikara, a także, symbolicznie, kulturową, historyczną oraz geopolityczną sytuację Słowenii); konstrukcja jako element plastycznego wyrazu; konsola jako niekończący się motyw. Fasada jest miejscem eksperymentów Ravnikara ze strukturą, materiałami i tektoniką; dach wyraża idee unoszenia się i pofałdowania, jest klimatyczny, przedstawia cechy regionalne i nową dynamikę; filar (próba Ravnikara polega na połączeniu filaru i sufitu, pionowej i poziomej z przekątną jako elementem łączącym); *Bekleidungsprinzip* odziedziczony po Plečniku i włączenie historycznych znalezisk. Ravnikar pisze w swoim dzienniku: „Powrót do świata przeszłości może być punktem wyjścia dla wehikułu czasu, który szuka odpowiednich drzwi na korytarzu, znajduje rzeczy przemijające, aby stać się antydziałaniem, z którego rozwinie się nowa moc.”

Te kompleksy budynków nie podlegały prawnej ochronie aż do 2002 r., a uznano je za zabytki dopiero w 2014 r. Wcześniej były uważane za dzieła socjalizmu, które do niedawna postrzegano jako coś niepożądanego. Niestety właśnie dlatego, podczas prac remontowych w 2000 r. prawie całe oryginalne wnętrze centrali banku narodowego Lublany na Placu Republiki uległo zniszczeniu. To wnętrze było jednym z najbardziej rozpoznawalnych wewnątrz Ravnikara w Słowenii, z silnymi odniesieniami historycznymi i archeologicznymi; w dodatku znajdowało się w samym sercu Lublany. Żelazny mostek wewnątrz banku znajdował się dokładnie na linii rzymskiego muru Emony.

9. Dziennik Edwarda Ravnikara opublikowany został po raz pierwszy w pracy doktorskiej Nataši Koselj, *Tradicija napredka – Kriteriji vrednotenja in metodologija zaštite arhitekture nastale med leti 1945-70 v Sloveniji / Tradition of progress - Evaluation criteria and the methodology of architectural protection created between 1945-70 in Slovenia*, Uniwersytet w Lublanie, Wydział Architektury, 2003.

4. Lublana, dzielnica Murgle, arch. France Ivanšek, 1965-71 (fot. France Ivanšek, archiwum prywatne N. Koselj)

4. Ljubljana, Murgle neighborhood, arch. France Ivanšek, 1965-71 (photo France Ivanšek, Nataša Koselj's private archive)

Do największych problemów związanych z konserwacją i renowacją tych budynków należą mostki cieplne, skrzynki klimatyzacyjne i odsłonięty beton. W 2006 r. Docomomo Słowenia zorganizowało na Wydziale Architektury w Lublanie międzynarodową konferencję, zatytułowaną *Odnova Odsłoniętego Betonu*. Następnie odbyło się kilka innych sympozjów i projektów badawczych dotyczących problemów z odkrytym betonem w Słowenii. Zwykłą praktyką dotyczącą renowacji odsłoniętego betonu w Słowenii było malowanie go. Renowacja Placu Republiki była jednym z pierwszych przykładów zastosowania innej techniki niż malowanie, takiej jak czyszczenie parą pod niskim

ciśnieniem lub delikatne piaskowanie. Niestety, duża część odsłoniętych powierzchni betonowych w całej Słowenii oraz na Placu Republiki i w Ogrodach Feranta została już pokryta farbą, powodując nieodwracalne uszkodzenia.

4. Dzieła uczniów Ravnikara

Szkoła Ravnikara rozkwitła w latach 60. XX wieku dzięki pracy jego uczniów, takich jak Savin Sever, Milan Mihelič, Miloš Bonča, Stanko Kristl, Janez i Majda Dobravec Lajovic, France i Marta Ivanšek, Vladimir Braco Mušič, Marko Šlajmer i Marko Mušič (by wymienić tylko nielicznych) - pracujących na terenie ówczesnej Jugosławii i współpracujących zawodowo z krajami zachodnimi podczas zimnej wojny. Vladimir Braco Mušič i Marko Šlajmer byli jednymi z wiodących planistów w Jugosławii; nawiązali dobre kontakty z USA. Vladimir Braco Mušič był współautorem dzielnic Split III i Ruski Car (il. 3). Marko Šlajmer kierował ogólnym planem urbanistycznym dla Lublany. France i Marta Ivanšek wnieśli szwedzkie wpływy do budownictwa mieszkaniowego (dzielnica Murgle, il. 4); byli także słoweńskimi pionierami w architekturze domów starców. Prace Janeza i Majdi Dobravec Lajovic dawały wyraz cechom regionalnym (Hotel Kanin, il. 5). Stanko Kristl to pionier w pracy nad szpitalami (Klinični Center) i przedszkolami. Miloš Bonča projektował banki (Bank Kočevje), skupiając się na relacjach między starym a nowym. Poetyka architektury Savina Severa (Fabryka Mladińska Knjiga, il.6) i Milana Miheliča (budynek Konstrukta) wyrażała się w elementach konstrukcyjnych. Marko Mušič, który współpracował z Louisem Khanem po ukończeniu studiów pod kierunkiem Ravnikara, pomysłowo połączył organiczny regionalizm z neokubizmem (Kompleks Pamięci Kolašina (il. 7).

5. Bovec, Hotel Kanin, arch. Janez Lajovic, 1969-73 (fot. Janez Kališnik, archiwum prywatne N. Koselj)

5. Bovec, Hotel Kanin, arch. Janez Lajovic, 1969-73 (photo Janez Kališnik, Nataša Koselj's private archive)

6. Lublana, fabryka Mladinska Knjiga, arch. Savin Sever, 1963-66 (fot. Janez Kališnik, archiwum prywatne N. Koselj)

6. Ljubljana, Mladinska Knjiga factory, arch. Savin Sever, 1963-66 (photo Janez Kališnik, Nataša Koselj's private archive)

5. Podsumowanie: strukturalizm słoweński

Strukturalizm słoweński można również nazwać strukturalizmem regionalnym, gdyż jego najbardziej charakterystyczną cechą jest intensywny dialog z tradycjami regionalnymi - społecznymi, kulturowymi i przyrodniczymi. Zaczęło się od struktury fasady Plečnika (szczególnie w Bibliotece Narodowej i Uniwersyteckiej, il. 8, oraz na cmentarzu Žale) na początku XX wieku, a rozwinęło się wraz ze świadomym zamiarem Ravnikara, by przekształcić promowaną przez Plečnika tradycyjną kulturę słoweńskiej sztuki i rzemiosła we wzornictwo przemysłowe w drugiej połowie XX wieku. Rozpoczęło się to w projekcie „drogi-B” Ravnikara na Wydziale Architektury i znajduje odzwierciedlenie w jego projektach w Lublanie, zwłaszcza w Placu Republiki i kompleksie Ogrodu Feranta.

Jednym z najważniejszych elementów architektury słoweńskiej jest związek między nowoczesną architekturą a kwestią narodową, jako że w XX wieku Słoweńcy funkcjonowali w różnych strukturach państwowych, od imperium austro-węgierskiego, przez Jugosławię, a wreszcie niepodległą Słowenię od 1991 roku. Kwestia narodowa była szczególnie nabrzmiała w latach trzydziestych i sześćdziesiątych XX wieku, które to lata są również okresem szczytowych osią-

8. Lublana, Biblioteka Narodowa i Uniwersytecka, arch. Jože Plečnik, 1930-41 (fot. Damjan Prelovšek, archiwum prywatne N. Koselj)

8. Ljubljana, National and University Library, arch. Jože Plečnik, 1930-41 (photo Damjan Prelovšek, Nataša Koselj's private archive)

7. Czarnogóra, Kompleks pamięci Kolašina, arch. Marko Mušič, 1969-75 (fot. Marko Mušič, archiwum prywatne N. Koselj)

7. Montenegro, Kolašin Memorial complex, arch. Marko Mušič, 1969-75 (photo Marko Mušič, Nataša Koselj's private archive)

gnięć Plečnika i Ravnikara. W 1932 r. Josip Vidmar opublikował książkę *Problemy kulturowe Słoweńców*, formułując pogląd słoweńskiej inteligencji na kwestię narodową. Uważał, że ochrona przyrody i związane z nią prawa życia są niezbędne dla istnienia narodu, ponieważ natura jest najbardziej pierwotną siłą kształtującą naród. Albo - podsumowując słowami Ravnikara:

„W architekturze natura wyraża się w konstrukcji, ukształtowanej przez fizykę świata. Jej cel widoczny jest w nas wszystkich, w tym w zwierzętach, owa-
dach i świecie nieożywionym.”¹⁰

10. Dziennik Edwarda Ravnikara, opublikowany w pracy doktorskiej Natašy Koselj, *Tradicija napredka – Kriteriji vrednotenja....*, op. cit.

Bibliografija

- Bill Max, *Osnova in cilj estetike v stoletju strojev. Visoka šola za oblikovanje v Ulmu / The basis and goal of aesthetics in the century of machines. Ulm College of Design*, „Arhitekt”, nr 14, 1954.
- Ivanšek France, *VIII CIAM – O vzgoji arhitektov / VIII CIAM – On the education of architects*, „Arhitekt”, nr 11, 1954.
- Koselj Nataša, *Tradicija napredka – Kriteriji vrednotenja in metodologija zaščite arhitekture nastale med leti 1945-70 v Sloveniji / Tradition of progress - Evaluation criteria and the methodology of architectural protection created between 1945-70 in Slovenia*, rozprava doktorska, Univerzitet w Lublanie, Wydział Architektury, Lublana 2003.
- Prelovšek Damjan, *Jože Plečnik: dunajski čas (1892-1911) / Jože Plečnik: Vienna time (1892-1911)*, rozprava doktorska, Univerzitet w Lublanie, Ljubljana 1977.
- Ravnikar Edvard, *Jože Plečnik in sodobna slovenska arhitektura / Jože Plečnik and contemporary Slovenian architecture*, „Arhitekt” nr 2, 1952.
- Ravnikar Edvard, *O reformi študija arhitekture na ljubljanski šoli za arhitekturo / On the reform of the study of architecture at the Ljubljana School of Architecture*, „Arhitekt”, nr 1, 1960.
- Ravnikar Edvard, *Trg revolucije 1961-76 / Revolution Square 1961-76*, IZTR (Investment Company for Building of the Revolution Square), Ljubljana, 1976.
- Ravnikar Edvard, *Valentin in nastanek njegovega sveta / Valentine and the creation of his world*, „AB”, nr 117/118, 1993.
- Vidmar Josip, *Kulturni problem slovenstva / The cultural problem of Slovenia*, Lublana 1932.

The Roots of Slovenian Structuralism: From Plečnik to Ravnikar and Beyond. Centenary of the Ljubljana School of Architecture

Summary

One hundred years ago Ljubljana University and the Bauhaus were established in the same year, namely, 1919. This paper discusses the theoretical and practical background of Slovenian Structuralism, rooted in two completely opposite teaching principles, namely Plečnik's school and the Bauhaus, implemented by the architect Edvard Ravnikar in the second half of the 20th century.

The paper shows some practical conservation issues regarding Slovenian Structuralism and Ravnikar's Ljubljana, such as Trg republike (The Republic Square) and Ferantov vrt (The Ferant Garden complex), connected with an exposed concrete ren-

ovation case study and an explicit example of how an authentic structuralist interior by Edvard Ravnikar from the 1960s was erased at the beginning of the 21st century.

To conclude, the work of some other important pupils from Ravnikar's school, who played an important role in post-war Slovenian architecture, such as Vladimir Braco Mušič, France Ivanšek, Janez Lajovic, Savin Sever, Milan Mihelič, Miloš Bonča and Marko Mušič, are presented by their most outstanding works, adding to the mosaic of the phenomenon of the architecture of the 1960s in Slovenia or, in other words, Slovenian Structuralism.

Keywords: Slovenian structuralism, Ravnikar's school, exposed concrete issues